

Наставно-научном већу
 Филозофског факултета
 Универзитета у Београду

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 26. јуна 2026. године, образована је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације ОРНАМЕНТИКА СРПСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ ОД КРАЈА XIII ДО СРЕДИНЕ XV ВЕКА, коју је поднела Јована Б. Станојловић, дипломирани историчар уметности, а чији је ментор проф. др Зоран Ракић. За чланове комисије изабрани су др Драгана Павловић, доцент Филозофског факултета у Београду, др Милош Живковић, доцент Филозофског факултета у Београду, и др Србољуб Убипариповић, редовни професор Православног богословског факултета у Београду. Пошто су чланови комисије прочитали дисертацију, подносе Већу следећи

Извештај о завршеној докторској дисертацији

Основни подаци о кандидату и дисертацији

Јована Станојловић је рођена 1973. године у Београду. На Одељење за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду уписана је 1991, а дипломирала је 1999. године (просечна оцена 8,70; дипломски испит 9,00). У Археографском одељењу Народне библиотеке Србије запослена је од 2005. Стручни испит из библиотечке делатности положила је 2009, након шест година изабрана је у звање виши дипломирани археограф, а 2020. године постала је дипломирани археограф саветник. Током рада у Археографском одељењу усавршила је знања о сликаном украсу и повезу рукописних књига, као и из помоћних историјских наука: кодикологије, палеографије и филигранологије. Уз то, посебну пажњу у оквиру изучавања рукописних књига посветила је атрибуцији писара. Као сарадник на пројекту *Опис српских ћирилских рукописа у земљи и у иностранству*, описала је илуминацију и повез рукописних књига Приновљене збирке Народне библиотеке Србије.

Јована Станојловић је учествовала на неколико научних скупова у земљи и иностранству, приредила је неколико изложби посвећених српском рукописном наслеђу, држала је предавања о уметничкој опреми средњовековне књиге, а аутор је и извесног броја каталошких јединица из исте области. Објавила је и више радова,

поглавито у часопису *Археографски прилози*. Поред чланака о развоју археографске науке код нас и судбине српскословенских рукописних књига, прилога везаних за повезе и атрибуцију писара, аутор је неколиких студија посвећених орнаментици српских књига, претежно из периода од XIII–XV века. Издвајамо следеће радове: 1. *Још једна књига преписивача Призренског рукописа Душановог законика*, (Археографски прилози 34, 2012, 109–120), 2. *Један тип декоративног мотива у илуминацији српске средњовековне књиге* (Археографски прилози 38, 2016, 95–121), 3. *Орнаментика рукописних књига монаха Романа (друга четвртину XIV века)* (SCALA PARADISI. Споменица у част академика Димитрија Богдановића, Београд 2018, 325–355), 4. *Писар и илуминатор четири четворојеванђеља с краја XV и почетка XVI века* (Археографски прилози 41, 2019, 37–86), 5. *Ornaments in Romil's Tetraevangelion from the Late Fourteenth Century in the Collection of the Monastery of the Patriarchate of Peć* (MARGINALIA, Art Reagings I–II, Софија 2019, 497–509), 6. *Архитектонске заставице у српским рукописним књигама краја 13. и прве половине 14. Века* (Зборник радова међународног научног скупа Осам векова аутокефалије Српске православне Цркве (1219–2019), Београд 2020, 287–300) и 7. *Ликовно обликовање српских књига у време владавине краља Милутина* (зборник Свети краљ Милутин и његово доба: историја, књижевност, уметност, Крагујевац 2023, 367–395).

Докторска дисертација Јоване Станојловић је опсежна: изложена је на пет стотина педесет компјутерски обрађених страница које, поред основног текста с напоменама, укључују подробен каталогски опис орнаментике две стотине осам рукописних књига (уз наведене основне податке о њиховом садржају, писару и времену настанка), списак литературе са скраћеницама и богат илустративни материјал, који чине шест стотина четрдесет четири фотографије. Расправни део тезе садржи, уз увод и закључна разматрања, пет поглавља од којих су поједина, ради боље прегледности, издељена на низ потпоглавља.

Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања докторске дисертације Јоване Станојловић јесте орнаментика која се у српским рукописним књигама исписаним и илуминираним од краја XIII до средине XV века јављала претежно у виду декоративних поља–заставица и украшених почетних слова–иницијала. Тај значајан сегмент српске уметности средњег века у досадашњој историјскоуметничкој литератури био је разматран у више наврата, али увек делимично – било кроз анализу појединих орнаменталних мотива, било као део општијих разматрања сликаног украса појединих рукописа или скупине примерака, сродних по мотивима и стилу, или је пак помињан у облику више-мање детаљних прегледа унутар синтетичких студија посвећених развоју илуминације у српској рукописној књизи током дугог периода омеђеног крајем XII и последњим деценијама XVII столећа (радови С. Радојчића, В.

Мошина, М. Харисијадис, Ј. Максимовић, М. Шакоте, Љ. Васиљев, Л. Цернић, К. Манозиси, З. Ракића, Ј. Проловић и др).

Владавина краља Милутина, обележена територијалним ширењем и политичким, економским и културним снажењем српске државе, представљала је подстицајно раздобље и за развитак српске књиге. Појава бројних нових манастирских и парохијских цркава, с њиховим специфичним потребама везаним за богослужбене списе, али и сасвим специфичну теолошку литературу, јачање дворске културе, као и све снажнији утицаји који су стизали из Византије, довели су до појаве нових скрипторијума и, у вези с тим, до пораста књижне продукције. У области орнаментике, појављују се нови мотиви који означавају коначни раскид с тератологијом, особеном за старију илуминацију XIII столећа, и прелазак на нови, преплетно-геометријски стил који ће пун процват доживети током XIV и у првим деценијама XV века.

Средином XIV столећа, са освајањима краља и цара Душана, која су обухватила и делове Грчке, поједина византијска писарска средишта нашла су се у границама српске државе. Изложене снажном утицају византијске књижне баштине, поглавито оне тзв. раскошног стила (X–XIII век), друга и трећа четвртина столећа представљају епоху у којој су уобличене најбогатије и најлепше исписане и украшене српске књиге. Развијени и композиционо сложени орнаментални обрасци оформљени у зрелом XIV веку, уз извесне новине, превасходно испољене кроз стилска и колористичка решења, наставили су да живе и у време Деспотовине, све до последњих година државне самосталности, да би потом, у новим условима вишевековног отоманског ига, наставили своје дуго трајање, све до краја живота српске рукописне књиге, у првим деценијама XVIII столећа.

За разлику од оновременог минијатурног сликарства, које је, посебно у опсежнијим синтетичким прегледима, обрађено знатно исцрпније, како у иконографском, тако и у стилском погледу, сликана декорација која се од краја XIII до средине XV века јављала у облику заставица и иницијала до сада није подробније разматрана. Разлози за такав степен њене изучености су бројни, а најзначајнији јесте околност да су поједини рукописи који улазе у оквир тих истраживања теже доступни или слабо изучени (њихов знатан број чува се у иностраним књижницама – у Русији, Аустрији, Немачкој, Грчкој, Италији, Украјини, земљама бивше Југославије итд). Уз то, донедавно је за њихово исцрпније изучавање и систематизацију био неприступачан и део одговарајућег компаративног материјала.

Темељни циљ истраживања докторске тезе Ј. Станојловић јесте синтетичка обрада и продубљена анализа орнаменталних мотива, која пружа целовит увид у њихову генезу, распрострањеност и карактеристичне типове, међу којима има и оних што се одликују изузетно маштовитим решењима и пак мноштвом варијаната, од којих неке представљају новине у ширим оквирима тадашње јужнословенске, па и византијске књижне продукције. Даље, у раду је сачињена потпуна и прецизна класификација и систематизација појединих декоративних мотива на основу типологије; утврђени су њихово порекло и хронолошка и територијална заступљеност, узрокована одређеним историјским и културолошким чиниоцима, а детаљније су размотрени и утицаји који су долазили из пребогатих ризница орнаменталних мотива византијске и јужнословенске илуминације. Уз то, извршена је

стилска анализа орнаментике и, у вези с тим, утврђен је удео појединих скрипторијума или мајстора у њеном једноиповековном развоју. Напошетку, као резултат свега наведеног, сачињен је до сада најпотпунији преглед развоја орнаментике у српским рукописним књигама насталим од времена краља Милутина до пада српских земаља под турску власт, што је био и основни циљ приликом рада на тези.

Основне хипотезе од којих се пошло у истраживању

Колегиница Станојловић је предочила неколико хипотеза од којих је пошла у истраживањима орнаментике српских рукописних књига. Истичемо две најзначајније. Полазна хипотеза јесте да се орнаментика српских рукописних књига кроз све време њеног трајања, укључујући и разматрани период, у погледу одбира основних мотива и њихове уметничке обраде, развијала у оквирима византијске културне, духовне и уметничке сфере и уметничког стваралаштва оних православних народа који су том цивилизацијском кругу духовно припадали.

Даље, она износи, а потом, благодарећи брижљивој анализи одабране грађе, и доказује претпоставку да су у оквиру таквог миљеа, с богатим и дуговеким традицијама, најдаровитији међу српским калиграфима и сликарима, захваљујући сопственим стваралачким потенцијалима, али и подстицајној средини у којој су стварали, успевали да у својим најбољим остварењима, посебно у илуминацији књига из друге и треће четвртине XIV века, досегну ниво најврснијих оновремених грчких скрипторијума, као и да створе, превасходно у области преплетног геометријско-флоралног стила, сасвим оригинална решења, од којих ће поједина наставити да живе у сликаној декорацији српских књига потоњих времена.

Кратак опис садржаја дисертације

Након прегледа досадашњих истраживања и њихових домета, већи одељак рада посвећен је општим разматрањима о *Српској рукописној књизи од XIII до XV века*. У уводном делу тог одсека указано је на историјске околности које су условиле појачану продукцију књига крајем XIII века, као и на њен развој током наредна два столећа; наведене су врсте књига према садржају и истакнуто је место орнаментике у свакој од њих, а представљен је и начин ликовног уобличавања странице, у великој мери ослоњен на начин формирања грчких кодекса. У оквиру тог поглавља издвојена су три потпоглавља. У првом – *Писарске радионице, калиграфи и илуминатори* – сачињен је краћи преглед најзначајнијих српских скрипторијума и писарских средишта. У другом – *Материјал и прибор за писање и илуминацију* – дат је кратак осврт на материјале од којих су формиран кодекси и на начине добијања најчешће коришћених пигмената и мастила, док се последње потпоглавље бави техником израде заставица и иницијала и уметницима који су се тиме бавили. Истакнуто је да су декоративни елементи извођени у цртежу или сликарским

поступком, који је гдекад пратио технику израде раскошне илуминације у грчким књигама, а личности илуминатора сагледаване су на основу посредних података или сасвим ретких записа.

Главни, најопсежнији део рада чине два поглавља у којима су класификовани и анализирани основни елементи декорације књига – заставице и иницијали. Најобимнији део бави се заставама или заставицама као основним носиоцем књижне декорације. Оне су класификоване на основу више критеријума. Први обједињује заставице према преовлађујућем градивном мотиву, други према облику декоративног поља, док трећи критеријум обухвата две скупине издвојене према стилским карактеристикама.

Најобимнија грађа је класификована унутар група уобличених према геометријским и преплетно-флоралним орнаменталним мотивима, као основним градивним компонентама заставица, а те композиционе схеме и њихове модификације испраћене су хронолошки. За сваки појединачан орнамент наведено је његово порекло, да би потом његова појава и даљи развој кроз формирање различитих композиционих схема, били подробно анализирани на основу већег броја примера. Порекло одређених мотива, као и евентуални оригинални допринос српских илуминатора, испитивани су компаративном анализом. За представљене мотиве издвојене су паралелеле поглавито из грчких и бугарских кодекса. У случајевима где је било довољно материјала да се нека композициона схема, околности настанка књиге, а самим тим и орнаментике подробније анализирају, то је и учињено. За извесне мотиве наведене су паралеле у другим видовима стваралаштва, најпре у скулптуралној декорацији.

Сложене структуре извесног броја заглавља сврстане су на основу облика својих декоративних поља, те су издвојене правоугаоне, квадратне и лучне заставице. У засебну групу су издвојене квадратне заставе испуњене преплетним тракама које радијално полазе од центра. Напоследку, издвојена је група застава лучне форме испуњених различитим понављајућим мотивима, као и оне у оквиру горњег дела аркадног портала.

Две групе заглавља образоване су према стилским особеностима. Једна обједињује заставе тзв. раскошног стила, рађене по узору на грчке књиге, које представљају највиши дomet српске рукописне илуминације, док друга скупина, издвојена према стилским особеностима, обухвата књиге настале на подручију Босне и Хума, које одликује особено писмо и орнаментика архаичних форми. Уз то, за рукописе тзв. раскошног стила дате су паралеле из грчких кодекса, док је приликом разматрања српских рукописа Босне и Хума указано на сродна решења настала у централним српским скрипторијумима и у Хиландару.

Други декоративан елемент – иницијал, анализиран је унутар четири поглавља. Након уводног дела, у којем је указано на функцију и типове иницијала, у првој групи су хронолошки приказани и анализирани геометријски иницијали, почевши од оних једноставних форми до примера с развијеним декоративним мотивима. Друга, најобимнија група обухвата преплетно-биљне иницијале, а њој су придружени и иницијали *раскошног стила*, изведени пастозним бојама и златом. У посебном одељку представљени су тератолошки иницијали настали у временском оквиру којим се бави рад. Последњу групу иницијала чине они настали на територији Босне и Хума. Унутар те сложене скупине

издвојена су слова са зооморфним, антропоморфним и геометријско-флоралним мотивима.

Остварени резултати и научни допринос дисертације

Добро упућена у релевантну литературу и проблематику везану за сликани украс српске рукописне књиге XIII–XV века, као и у шире токове развитка оновремене византијске и јужнословенске илуминације, колегиница Јована Станојловић је своју докторску дисертацију сачинила доследно поштујући научну методологију за коју се определила. Резултате својих истраживања саопштила је у раду који одликују ваљано разрађена структура и, унутар ње, одговарајуће, логично саздане тематске целине. Целовитим обрадом опсежног материјала, брижљивом анализом богате, често до сада и недовољно познате грађе, као и добро изнађених компаративних примера, колегиница Станојловић је створила солидну основу на којој је, уз критичко разматрање и решавање широког круга, неретко веома сложених питања, узорно истражила једну значајну целину унутар корпуса српске уметности средњег века. Стога крајњи, научно вредни резултати дисертације Јоване Станојловић, у знатној мери продубљују наше познавање не само орнаментике српске рукописне књиге XIII–XV века, него и појединих магистралних токова у развитку старе српске уметности у целини.

Закључак

На основу свега што је наведено може се закључити да је Јована Станојловић написала докторску дисертацију која доноси нова научна сазнања о разматраној теми. Своја истраживања она је засновала на интердисциплинарном приступу, уз примену савремених методолошких начела и са узорним познавањем основне грађе, одговарајућег компаративног материјала и опсежне литературе. На тај начин сачинила је до сада најпотпунију и модерно осмишљену и остварену синтетичку студију о орнаментици српске рукописне књиге од краја XIII до средине XV века, па стога предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета да прихвати дисертацију ОРНАМЕНТИКА СРПСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ ОД КРАЈА XIII ДО СРЕДИНЕ XV ВЕКА и да кандидаткињи омогући њену усмену одбрану.

У Београду, 20. августа 2026.

Чланови комисије:

др Драгана Павловић, доцент на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду

др Милош Живковић, доцент на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду

др Србољуб Убипариповић, редовни професор Православног богословског факултета у Београду